

УДК 502.33:631.15

Денисенко С.М.,
аспірант,
Інститут агроєкології і природокористування НААН

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

Постановка проблеми. Сільське господарство є одним з найактивніших природокористувачів, негативний вплив якого на навколишнє середовище разом з промисловістю, видобуванням корисних копалин та іншими виробництвами постійно зростає. Наслідком цього є деградація сільськогосподарських угідь, що виявляється в зростанні площ забруднених земель, зниженні вмісту ґрунтового гумусу, погіршенні екологічної обстановки, що негативно впливає не тільки на землеробство, а й на здоров'я людини і її життєдіяльність в цілому. Згідно з результатами численних досліджень, з усієї кількості токсичних речовин, що регулярно надходять в організм людини, близько 70% припадає на їжу, 20% – на повітря і 10% – на воду [1, с. 16]. Тому виробництво екобезпечної продукції є одним з найважливіших завдань сільськогосподарських товаровиробників. Переведення агропромислового сектору на екобезпечний шлях розвитку та виробництво екологічної продукції рослинництва дозволить вирішити низку гострих соціально-економічних й екологічних проблем і є одним із найскладніших етапів аграрної реформи в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку науково-методичних засад екологізації сільськогосподарського виробництва належить таким науковцям, як В. В. Горланчук, Л. Г. Мельник, О. Г. Тараріко, А. Г. Тихонов, В. М. Трегобчук, М. А. Хвесик, Л. А. Хромушина та ін. Великий внесок у розробку концептуальних і методологічних підходів до дослідження еколого-економічних проблем з питань ефективності виробництва сільськогосподарської продукції внесли багато вітчизняних вчених: В. А. Борисова, О. О. Веклич, Н. В. Зіновчук, С. К. Харічков, О. М. Царенка, О. І. Фурдичко, А. В. Чупіс, О. І. Шкуратов, В. П. Щербань та ін.

Однак, незважаючи на достатню кількість наукових публікацій з питань формування формування комплексного підходу до аналізу стану, оцінки тенденцій і вибору методів впливу на господарюючого суб'єкта, що забезпечують ефективне виробництво сільськогосподарської продукції, зберігаються неопрацьовані аспекти концептуальних основ еколого-економічної ефективності виробництва окремих видів продукції рослинництва.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування концептуальних основ еколого-економічної ефективності виробництва продукції рослинництва, що дає можливість швидкої адаптації підприємства при освоєнні даних адаптивних систем землеробства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід аграрних підприємств до ринкових відносин і ринкової економіки висуває на перший план економічні критерії ефективності екобезпечного виробництва. Але при цьому слід враховувати аспекти виробничої та соціальної сфери, та перш за все – екологічної [3]. Діяльність сільськогосподарських підприємств – виробників екобезпечної продукції, їх технологічні особливості повинні піддаватися комплексній оцінці. При односторонньому підході до оцінки технологічного прийому порушується діалектична єдність взаємозв'язку і взаємозалежності різних процесів. Тому можна сформулювати принципи ефективності екобезпечного сільськогосподарського виробництва з урахуванням екологічних факторів:

1. Точне прогнозування наслідків прийнятих рішень, можливі ситуації у виробничій, економічній, соціальній і екологічній сферах.
2. Вираз різноякісних результатів в одних одиницях виміру, що дозволить зіставити кілька варіантів (можна використовувати такі одиниці, як умовна продукція, грошові знаки).
3. Виділення принципового моменту оцінки, який виконує роль обмежувача при відборі прийнятних з екологічної точки зору рішень.
4. Оцінювання ефективності заходів не за проміжним, а за кінцевим результатом.
5. Рівнозначність соціального, економічного та екологічного ефектів при остаточному рішенні щодо вибору того чи іншого варіанту.

Дотримання всіх перерахованих принципів цілком можливе, але це вимагає, в свою чергу, заходів щодо підтримки екобезпечного виробництва продукції рослинництва з боку держави.

Традиційне визначення ефективності виробництва або заходів не відповідає сучасним вимогам ринкової економіки. Виникає необхідність обґрунтування нової методики визначення еколого-економічної ефективності зокрема виробництва екобезпечної продукції рослинництва [6, с. 279]. Еколого-економічна ефективність – це сукупна оцінка результатів виробництва або заходів, що

включає показники економічного ефекту з урахуванням екологічних і соціальних наслідків, виражена у вартісній формі. Категорія ефективності передбачає співвіднесення результату з витратами, з'ясовує їх сутність з позиції еколога-економічної ефективності. Еколога-економічна ефективність має ряд аспектів і передбачає визначення соціального, економічного та екологічного ефекту.

Сільськогосподарське виробництво вимагає розвитку на екологічній основі, тобто при забезпеченні екологічної рівноваги, узгодження екологічних та економічних інтересів. Економічна ефективність виробництва означає в узагальненому вигляді результативність виробничого процесу, співвідношення між досягнутими результатами і витратами живої й уречевленої праці, що відображають в свою чергу ступінь досконалості виробничих ресурсів та ефективності їх використання [7, с. 55].

Для оцінки економічної ефективності сільського господарства необхідні конкретні показники, що відображають вплив різних факторів на процес виробництва. Тільки система показників дозволяє провести комплексний аналіз і зробити достовірні висновки про основні напрями підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

У рослинництві є ряд ланок, що мають свою власну систему показників. Ланка показників використання виробничих ресурсів в сільському господарстві включає вартість основних виробничих фондів, чисельність виробничо-аграрного і промислового персоналу, площу ріллі, обсяг інвестицій, рівень використання технічного потенціалу та інші. У цій ланці відображається інформація про витрати уречевленої праці, рівні механізації, про застосування нових сортів, машин, про освоєння передових технологій.

До ланки показників розвитку міжгалузевих зв'язків входять поставки ресурсів, обсяг виробництва ресурсовиробничих галузей, ступінь участі галузей у міжгалузевому обміні, питома вага продукції та інших галузей в структурі матеріальних витрат кінцевого продукту та інші.

Ланка показників ефективності кінцевих результатів включає в себе обсяги виробництва конкретних видів продукції, рівень задоволеності потреби населення в продуктах харчування, відношення ринкової вартості продуктів до вартості основних і оборотних виробничих фондів або до суми витрат на виробництво, витраченого часу, чисельності працівників [2, с. 62].

Є ряд показників, які визначають економічну ефективність використання землі. Головними показниками є вихід кінцевої продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь в натуральному й ціновому вимірі, виробничі витрати, собівартість продукції та рівень рентабельності.

Розмір врожайності впливає на величину інших показників, але натуральні показники відображають лише одну сторону досягнутої ефективності. Для виявлення економічного ефекту необхідне знання сукупних витрат праці, які забезпечили отримання даної врожайності або продуктивності тварин. Один і той же рівень врожайності може бути досягнутий при різних затратах праці й коштів, та при однаковому врожаї може бути різна якість продукції, що впливає на ефективність виробництва.

Щоб отримати співвимірні величини витрат і результатів виробництва, обсяг виробничої продукції переводять у вартісну форму. До вартісних показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва відносяться: валова продукція землеробства, валовий дохід, чистий дохід, вихід валової продукції на одиницю виробничих витрат, прибуток. Вартісні показники мають не тільки облікове, а й економічне значення, так як вони беруть участь у розвитку товарно-грошових відносин, а продукт виробництва виступає в якості товару на ринку.

Погіршення якості земельних ресурсів веде до зниження економічних показників. Екологічний стан землі взаємопов'язаний з її економічними характеристиками. Підвищення екологічної ефективності можна представити як поліпшення якості землі.

При визначенні еколога-економічної ефективності виробництва продукції рослинництва необхідні наступні показники:

- екологічні витрати на заходи з охорони повітряного балансу;
- екологічні витрати на заходи з охорони водних ресурсів;
- повні екологічні витрати з ведення систем землеробства;
- додаткові обсяги продукції, отримані при проведенні комплексу екологічно спрямованих заходів;
- попереджений екологічний збиток природному середовищу;
- приріст вартості земельних угідь в результаті підвищення їх екологічної якості, родючості ґрунту [4, с. 28].

Економічний ефект в цілому по сільському господарству залежить від раціонального використання всіх ресурсів, від систематичної боротьби за ощадливість, зниження собівартості продукції і підвищення продуктивності праці.

На нашу думку, методи визначення економічної ефективності можуть бути:

- одноцільові (будівництво та експлуатація очисних і зволожуючих споруд) – спрямовані виключно на природозахисні заходи;

—багатоцільові (будівництво та експлуатація систем замкнутого водопостачання, утилізація, рекультивація земель).

В якості об'єктів економічної оцінки розглядаються поодинокі природні ресурси і об'єкти природокористування. При розгляді питань еколого-економічної оцінки можна виділити поелементну оцінку природних ресурсів, кожен ресурс оцінювати незалежно від інших.

Економічна оцінка природних ресурсів ґрунтується на ренті. Під економічною рентою розуміється ціна, яка сплачується за користування природними ресурсами, кількість яких обмежена. Рента має місце при обмеженості, нееластичності сукупної пропозиції природних ресурсів. Тут попит виступає єдиним діючим фактором, що визначає ренту.

Особливо широко рентний підхід використовується при оцінці земельних ресурсів. Принципова формула ціни землі (природного ресурсу) (P) в цьому випадку представлена наступною формулою (1):

$$P = R / r \quad (1)$$

де R – величина річної ренти;
 r – коефіцієнт.

У цій формулі P є земельною рентою, передбачається, що рента отримується протягом невизначено тривалого терміну. Коефіцієнт береться менше одиниці, і його величина часто корелюється з банківським відсотком [5, с. 21].

Нарівні із земельною рентою виділяють диференціальну ренту. Вона відображає різну якість природних ресурсів. Ресурси високої якості дозволяють отримувати набагато кращі економічні результати в порівнянні з більш бідними природними ресурсами. Той же ефект дає розташування. Різниця в одержуваних результатах при різній якості природних благ та їх розташуванні складає основу і визначає величину диференціальної ренти.

Диференціальна рента визначається у вигляді різниці цін, отриманих при експлуатації оцінюваних природних ресурсів і нормативів рівня витрат на виробництво продукції. Диференціальна рента від експлуатації даного ресурсу при заданій величині замикаючих витрат є змінною величиною, яка залежить від способу експлуатації ресурсів. В якості економічної оцінки природних ресурсів повинен прийматися максимально можливий економічний ефект (диференціальна рента) експлуатації при даному рівні замикаючих витрат, ліміті капітальних вкладень, потреби суспільства в окремих видах продукції.

Еколого-економічні збитки наносяться не тільки при інтенсивному веденні господарювання, але і при проведенні заходів з відтворення родючості ґрунтів, пов'язаних з певними витратами. Ці витрати окупаються додатковою продукцією, отриманою за рахунок підвищення біопродуктивності земельних угідь. Такі екологічні витрати найбільш продуктивні, так як пов'язані з поліпшенням якості та продуктивності основного засобу виробництва – земельних угідь [8].

Сутність виникнення міжгалузевого еколого-економічного ефекту можна розглянути на прикладі використання органічних і мінеральних добрив у сільському господарстві. Неповне їх використання призводить до того, що вони потрапляють в річки, водойми, забруднюючи водні ресурси. В результаті забруднення водойм погіршується якість продукції, гинуть біоресурси гідросфери тощо. Отже, треба виробити підходи до обчислення ефективності капіталовкладень у відновлення родючості ґрунтів і виключення економічного й соціального збитку від забруднення навколишнього середовища.

Зміст економічної оцінки екологічного ефекту або збитку від поліпшення або погіршення якості земельних угідь, рослинних ресурсів проявляється у визначенні вартості продукції, приросту або зниження родючості, збільшення або зменшення площі земельних угідь, фізичного винесення ґрунту. З урахуванням цих обставин формулювання системи інтегральних еколого-економічних показників повинно стати основою аналізу ефективності органічного сільськогосподарського виробництва.

В систему інтегральних еколого-економічних показників ефективності виробництва продукції рослинництва можуть входити суми рентних платежів і оренди за надану в користування землю. В якості найбільш інтегрального, узагальнюючого показника еколого-економічної оцінки з урахуванням різноякісних зв'язків доцільний диференційний підхід. Це дозволило б враховувати весь природний аграрний потенціал, тобто сукупність природних ресурсів і умов, що беруть участь в процесі виробництва сільськогосподарських продуктів [7, с. 57].

За результатами проведеного дослідження нами пропонується класифікація еколого-економічних показників, орієнтованих на ціну ефективності галузей сільськогосподарського виробництва у відповідності зі своїм функціональним призначенням, місцем в системі планування (регіонального і національного) та регулювання (законодавство, експертиза, організаційні заходи, економічні методи) (рис. 1).

Роль індикаторів в системі показників, представлених на рис. 1, зростає за умови їх включення до складу основних інструментів екологічного регулювання: екологічну експертизу, екологічне ліцензування, екологічне зонування, екологічний аудит. За умови широкого розвитку системи

адміністративного регулювання, еколого-економічні показники використовуються як адміністративні цілі, установки для різних соціальних груп, для окремих галузей.

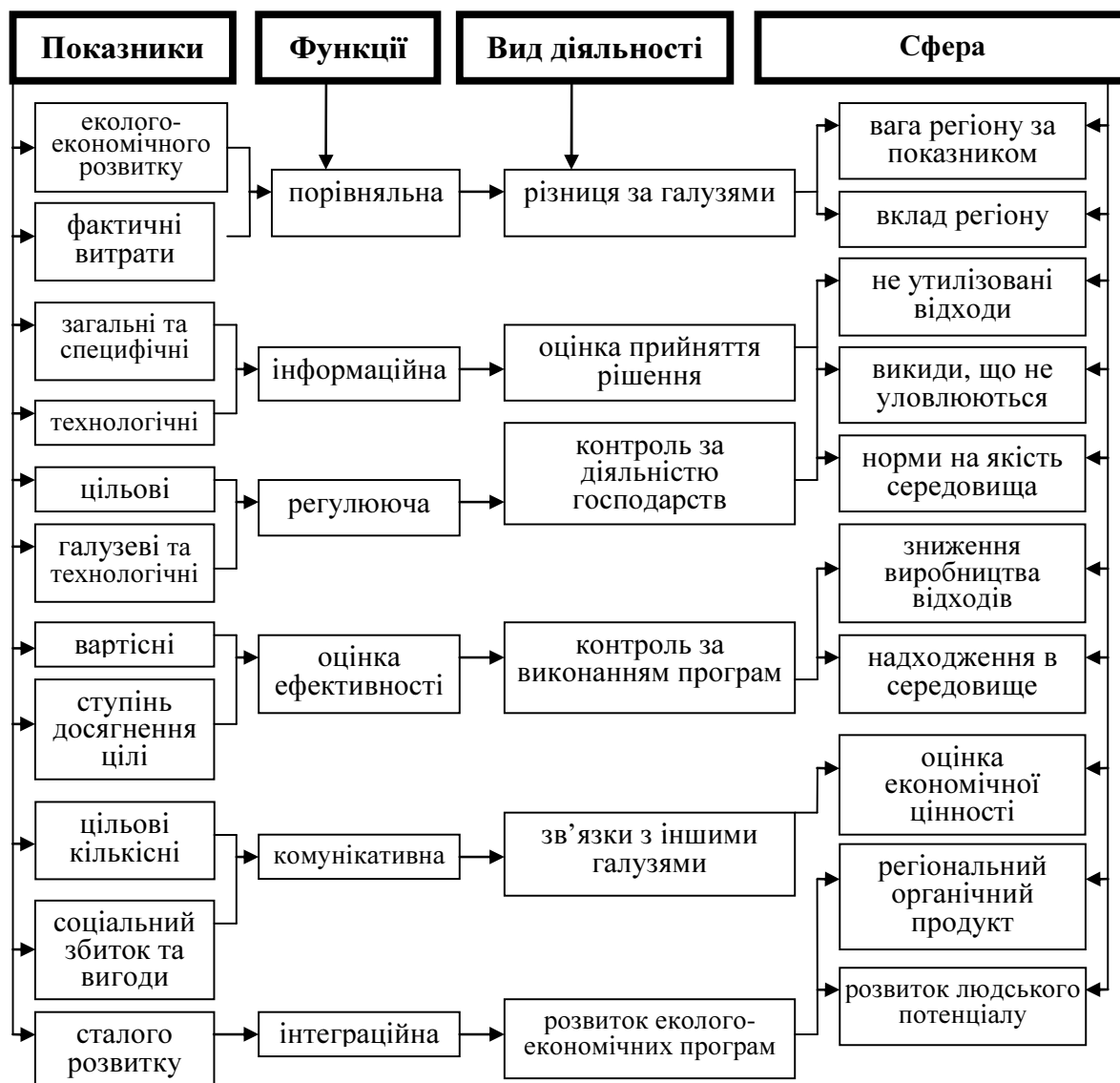


Рис. 1. Система показників еколого-економічної ефективності виробництва продукції рослинництва

Оцінка ефективності політики за допомогою показників сталого розвитку забезпечує оцінку довгострокових трендів розвитку. Ефективність прийняття управлінських рішень оцінюється з 3-х позицій:

- 1) оптимального поєднання економічних, соціальних та екологічних вигод;
- 2) поліпшення показників навантаження в розрахунку на одиницю витрат екологічної та соціально-економічної політики;
- 3) оцінки економічного розвитку з точки зору екологічної ситуації.

Комунікативна функція показників полегшує обговорення загальних цілей еколого-економічної діяльності та досягнення консенсусу.

Інтеграційна функція показників є основоположною для реалізації стратегії сталого розвитку. Прийняття рішень здійснюється взаємоузгодження різних напрямів: енергетики, програм розвитку з урахуванням екологічних наслідків. Регіони в силу об'єктивних причин є інтегральними утвореннями, що володіють певною єдністю природних, господарських і соціальних компонентів [3]. Підвищення ефективності ресурсозберігаючих заходів є складовою частиною загального завдання інтенсифікації суспільного виробництва. Для підвищення ефективності суспільного виробництва важливо виділити фактори, які зумовлюють зростання ефективності витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів.

Найважливіший фактор зростання ефективності витрат на охорону навколишнього середовища – раціональне розміщення ресурсозберігаючих заходів по території країни. Цей фактор специфічний для ресурсозберігаючої діяльності і відображає її міжгалузевий характер. Ефект поліпшення стану

навколишнього середовища, як правило, не збігається з витратами за місцем прояву. Найбільші витрати з охорони навколишнього середовища здійснюються в промисловості, а ефект поліпшення навколишнього середовища проявляється в основному в таких галузях, як охорона здоров'я, сільське, лісове та рибне господарство.

В сучасних умовах наявність природних ресурсів у суспільному виробництві може розглядатися як рівень використання тісно пов'язаний з процесом виробництва і впливає на рівень суспільно необхідних витрат. Таким чином, формуються суспільно необхідні витрати, або економічні витрати суспільного виробництва. Екологічні витрати повинні входити до собівартості сільськогосподарської продукції так само, як і витрати на її реалізацію. Екологічні витрати окупаються за термін, протягом якого сума ефекту стає рівною затратам. Екологічні витрати можна розділити на 2 групи:

- 1 група – витрати запобігання забрудненню;
- 2 група – витрати забруднення.

До першої групи належать витрати на заходи, що проводяться або в джерелі забруднення, або на шляхах міграції забруднених елементів з метою запобігання забруднення навколишнього середовища. Витрати забруднення – друга група – виникають в результаті нераціонального використання природних ресурсів або забруднення навколишнього середовища. За своїм змістом це екологічна складова суспільно необхідних витрат, тобто витрати суспільства, викликані негативним впливом виробництва і споживання продукції на різні елементи середовища. Таким чином, на нашу думку, під еколого-економічним збитком слід розуміти виражені у вартісній формі фактичні, можливі втрати і додаткові витрати на їх компенсацію. Складовими елементами шкоди є витрати на профілактику забруднень і витрати на компенсацію збитків.

У зв'язку з тим, що в розрахунках економічної ефективності при проведенні заходів з екологічної тематики визначальним для преміювання є розрахунок запобігання шкоди природі і об'єднання або зниження платежів за забруднення та відтворення природних ресурсів, то виникає необхідність переходу до більш повної характеристики – еколого-економічний ефект.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, діяльність сільськогосподарських підприємств – виробників екобезпечної продукції, їх технологічні особливості повинні піддаватися комплексній оцінці, що враховує особливості і принципи адаптивних систем землеробства. Таким чином при оцінці окремих галузей або виробництва певних видів продукції рослинництва в цілому можна використовувати комплексний показник – еколого-економічну ефективність, під якою розуміється сукупна оцінка органічного сільськогосподарського виробництва, що включає величину економічного ефекту, скоригованого з урахуванням екологічних наслідків, виражених у вартісній формі. Для розробки економічної політики, прийняття правильних економічних рішень важливо знати економічну та екологічну цінність природних ресурсів і послуг.

Бібліографічний список

1. Борисова В. А. Екологічно безпечний розвиток підприємництва в аграрній сфері / В. А. Борисова // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 15-18.
2. Веклич О. О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму економічного регулювання / О. О. Веклич // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 62.
3. Гейдт О. П. Еколого-економічні проблеми аграрного виробництва в регіоні та напрями їх вирішення / О. П. Гейдт // Ефективна економіка. – 2011. – № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/>
4. Гордієнко В. П. Визначення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення за багатокритеріальним підходом / В. П. Гордієнко // Агросвіт. – 2009. – № 21. – С. 27-31.
5. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – С. 18-22.
6. Хромушина Л. А. Екологізація сільського господарства як основа еколого-економічної безпеки / Л. А. Хромушина // Вісник ШНАУ. Серія «Фінанси та кредит». – 2008. – № 1. – С. 278-283.
7. Царенко О. М. Економічний механізм управління агропромисловим виробництвом з урахуванням екологічного фактора / О. М. Царенко // Економіка АПК. – 1998. – № 10. – С. 53-58.
8. Шкуратов О. І. Організаційно-правовий механізм забезпечення еколого-економічної безпеки аграрного виробництва / О. І. Шкуратов // Агроекологічний журнал. – 2012. – № 1. – С. 10-14.

Анотація

Удосконалено концептуальні основи еколого-економічної ефективності виробництва продукції рослинництва, що враховують особливості і принципи адаптивних систем землеробства, заснованих на застосуванні інтенсивних технологій природоохоронного характеру.

Ключові слова: *рослинництво, еколого-економічна ефективність, виробництво, концепція, землеробство, технології.*

Аннотація

Усовершенствованы концептуальные основы эколого-экономической эффективности производства продукции растениеводства, учитывающие особенности и принципы адаптивных систем земледелия, основанных на применении интенсивных технологий природоохранного характера.

Ключевые слова: *растениеводство, эколого-экономическая эффективность, производство, концепция, земледелие, технологии.*

Annotation

Improved conceptual basis of ecological and economic efficiency of crop growing, taking into account the characteristics and principles of adaptive farming systems based on the application of intensive technologies of environmental nature.

Key words: *crop growing, environmental and economic efficiency, production, concept, farming, technology.*